

Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájának „három villó tündére”

Bene Jánosné

*„Szájából hallottam Báthori Gábornak:
Én vagyok az Báthori Gábor, utánam
Mindjára Dengeleghiné...”*
*„Hallottam, hogy az asszony
Dengeleghiné szeméremtestét
kökény levéllel mosogatta
gonosz végre...”*
*„Hallottam egy csuprot
tartott Imrefiné, melyet
forgatván azt mondotta:
Gábor, Gábor, Gábor,
s úgy kellett jönni az
szegény fejedelemnek,
hogy csaknem nyaka szakadt.”*

(SZENDREY 1891. 317.)

Amióta ember él a Földön, azóta foglalkoztatja, érdekli, izgatja a láthatatlan, megfoghatatlan, különböző mesés élőlényekkel benépesített „más világ”. Így jött létre a mitológia is, hogy szegényes való világunkat gazdagítsa sokunk örömeire. De beletörődhet-e az ember a megváltoztathatatlanba? Melyik lány nem tépkedett kamaszkorában akáclevelet, s közben ki nem mondogatta elmélyülten szerelmére gondolván: szeret... nem szeret... szeret... nem szeret... szeret... nem szeret... szeret... nem szeret... szeret.

A világirodalom – és persze a magyar is – csodás elemek tárháza. Márai Sándor szerint minden nagy író misztikus. Gondoljunk a jelenkori irodalom meghatározó személyiségeire! Gabriel Garcia Marquez, Umberto Eco munkái, csodálatos regényei mind-mind tele vannak titkokkal, misztikus csodákkal. A Száz év magány és A rózsza neve című remekművek Márai véleményét igazolják. Természetesen rengeteg példát lehetne még említeni a fenti állítás bizonyítására.

A népköltészeti alkotások is bővelkednek mesés alakokban, tájakban, cselekedetekben.

Jakob Grimm 1835-ben megjelent Deutsche Mythologie című könyve megindítja Európában az ilyen típusú vagy hasonló művek kiadását (GRIMM 1835.). Hazánkban például 1854-ben lát napvilágot Ipolyi Arnold Magyar Mythológiája (IPOLYI 2002.).

Dolgozatom gerincét a mágia körüljárása alkotja, illetve annak megnyilvánulása Móricz Zsigmond Erdély trilógiájában.

Hogyan látja a néprajzos „*Báthory Gábor szépasszonyok hosszú farsangjának három villó tündére*”¹ téméményeit, csinálmányait? Hogyan próbáltak magukhoz édesgetni fejedelmeket, milyen praktikákat vetettek be ennek érdekében? Miért és milyen körülmények között ítélték el őket? De mielőtt ezekre a kérdésekre válaszolnék, nézzünk szét Magyarországon, és egy rövid kitekintést tegyünk Európában is, hogy kit tekintettek boszorkánynak, milyen cselekedeteket tulajdonítottak nekik, és milyen volt a társadalmi megítélésük?

A mágikus szerelmi cselekedeteknek se szeri, se száma nem volt ebben a korban. Ezek ugyanúgy népszerűek voltak a felsőbb néprétegekben, mint az alávetett osztály nőtagjai körében. Európában – és természetesen hazánkban is – a keresztény vallás hivatalos kultusza mellett, azzal párhuzamosan vagy sokszor összefonódva működött (szerintem ma is működik) a profán mágikus gyakorlat.

Frazer hatalmas anyagot gyűjtött össze az európai és a természeti népek mágikus eljárásai-ból. Ennek alapján állapította meg, hogy a mágiának két alapelve van. Egyik az úgynevezett utánzásos vagy imitatív (analógiás) mágia, amelynek az a lényege, hogy hasonló hasonlót hoz létre. A másik fajtája a szimpatetikus vagy érintkezéses mágia, ami azt jelenti, hogy az egymással kapcsolatban lévő dolgok mindig kapcsolatban maradnak, és a szétválásuk után is hatnak egymásra. A mindennapi gyakorlat szintjén azonban ezek a csoportok nem különíthetők el ilyen élesen, hiszen egy cselekmény lehet megelőző, de egyben serkentő eljárás is. Ilyen jellegzetes határterület például a szerelmi mágia.

Frazer szerint a mágiának két oldala van. Az egyik a pozitív (a varázslat), a másik a negatív (a tabu) (FRAZER 1995.).

A mindennapi mágia elsősorban pozitív célok szolgálatában állt; például az állatok és a föld, az állatállomány és az emberek termékenységének, az ember jó sorsának, szerencséjének, egészségének, a háznak, a családnak, a szántóföldnek és az állatoknak a védelme a rontástól.

A rontás részben a ténylegesen is gyakorolt ártó célú mágia legáltalánosabb neve. De! Nevezzük még téméménynek, csinálmánynak, megcsinálásnak, vesztésnek, bántásnak és még sorolhatnánk tovább is. A köztudatban azonban a rontás nem más, mint az a rosszindulatú tevékenység, amelyet a természetfeletti képességű egyének, a boszorkányok művelnek. A népmesék vasorrú bábája például nem azonos a boszorkánnyal. Az utóbbi ugyanis élő (a nép között élő), nem pedig kitalált személy. A boszorkányság tudományának megszerzése a magyar népi hiedelem szerint többféleképpen történhetett. Leggyakrabban a családban öröklődhetett. Akármilyen módon történt is az átadás – átvétel, a jelöltnek valamit tennie kellett érte, de ugyanakkor megvolt a lehetősége arra is, hogy visszautasítsa.

Gyűjtőterületemen² fordult elő az az eset, hogy a „boszorkány” nem tudta átadni a tudását senkinek (férfi volt az istenadta). Viszont addig meghalni nem tudott, amíg – a falusi legenda szerint – meg nem szabadult ettől a tudománytól. Más lehetőség híján egy erdei fa odvába lehelte „boszorkányságát”, és ezután rövidesen megboldogult. Tehát ha a boszorkány már egyszer megszerezte a képességét, akkor azt nem tehetette le, mert a társai nem hagytak neki békét.

A boszorkány rontásait rendszerint nem saját alakjában, hanem valamilyen állattá átváltozva vitte véghez. Például Arany János „Rebi néni”-je varjú képében jelenik meg:

¹ Móricz nevezte így a három vádlottat az Erdély trilógiában, amit Komáromy András 1894-ben a Századokban megjelent tanulmányából vett át (MÓRICZ 1974. 1381.).

² Heves megye, Lelesz-csoport (Tarnalesz, Bükkcenterzsébet, Fedémes, Szentdomonkos).

„Híre terjed a helységben:
Tudjátok mi az eset?
Pörge Dani egy varjút lőtt
S Rebi néni leesett!”
Rebi lelke nem von' kár:
De mint varjú, visszajár:
Hess madár!”

(ARANY 1978. 420.)

A magyar néphit azonban minden egyes rontó szándékra, akaratra talált védő, óvó technikát, amellyel elháríthatta a bajt.

A rontó mágia különösen veszélyeztetett csoportja a szerelmesek közül került ki. Ha valaki szerelmét meg akarták szerezni, akkor annak haját, körmét vagy más szőrszálát (vagy esetleg annak hamuját) pogácsába sütötték, és bizony az már többet nem menekülhetett. De népszerű volt az Arany János által leírt másik módszer is:

„Ő volt az, ki addig főzte
Pörge Dani bocskorát,
Míg elvette a Sinkóék
Cifra lányát, a Terát.
De most bezzeg bánja már;
Váltig hajtja: kár volt, kár!
Hess, madár!”

(ARANY 1978. 420.)

A hit, hogy boszorkányok léteznek – nemcsak Magyarországon – egész Európában élt. Gustav Henningsen A boszorkányok ügyvédje című kitűnő munkájában a baszk boszorkányság és a spanyol inkvizíció 1609–1614-ig tartó történetét dolgozta fel, amelyben többek között ezt írta: „A helyi boszorkányokról azt tartották, hogy kapcsolatban állnak egymással, és éjszaka gyűlnek össze titkos találkozókra. Összejöveteleiket rendszerint egy-egy falu közelében tartották. A gyűlések helye gyakran forrás mellett volt, innen indultak éjszakai expedíciójukra, hogy elpusztítsák szomszédaik termését, megöljék gyermekeiket és mindenféle kórságot hozzanak állataikra.” (HENNINGSEN 1988. 20.)

A boszorkányok ügyvédje az az Alonso de Salazar Frías (45 éves pap és egyházjogász), akit harmadinkvizitorként küldtek ki a történelem legnagyobb autodaféjének előkészítésére, az úgynevezett „fertőzött területekre”. Két kollégájával szöges ellentétben a következőket írta: „Egyetlen bizonyítékot, de még e legcsekélyebb jelet sem leltem, amelyből arra lehet következtetni, hogy akár a boszorkánysággal kapcsolatos bármely cselekmény valóságosan és testileg megtörtént volna... Inkább arra jutottam, amit ezekből az esetekből már a vizitáción szerzett tapasztalataim előtt gyanítani kezdtem: hogy csupán a bűntársak tanúskodása – még ha nem vetették is alá őket erőszaknak és kényszernek – a pusztá letartóztatáshoz sem elegendő, ha nem támasztják alá más külső tények, amelyeket oly személyek erősítenek meg, akik maguk nem boszorkányok.” (HENNINGSEN 1988. 224.)

Ez az álláspont nagyon kemény harcban a spanyol inkvizíció fórumain is felülkerekedett, és ennek köszönhetően spanyol földön egy évszázaddal korábban ért véget a boszorkányok – de nem az eretnekek – égetése, mint Európa más tájain.

Törvények és perek hazánkban

A boszorkányperek jegyzőkönyvei szerint akiket meggyanúsítottak, azok rendszerint két fő társadalmi csoportból kerültek ki. Az egyikbe tartoztak a koldusok, nyomorékok, nincstelen öreg-asszonyok, árvák, akiket minden kockázat nélkül meg lehetett vádolni. A másik csoportba az úgynevezett deviáns személyek kerültek: tolvajok, csavargók, erkölcstelen, zárkózott, titokzatos emberek.

A középkorban és a későbbiekben is ezeknek a pereknek nagyon sok nő esett áldozatul Európában, ott is elsősorban Németalföldön, Svájcban, Svédországban, Franciaországban. Svédországban szinte mindennaposak voltak a boszorkányperek, s nyomukban az égetések.

A felvilágosodás kora Európa-szerte véget vetett az üldözésnek. A népi hiedelemvilágból természetesen nem vesztek ki, és a boszorkánykultusz a mai napig is számtalan formában él.

Hazánkban a szegedi, és a Móricz Zsigmond által is megírt erdélyi boszorkányperek érdemelnek nagyobb figyelmet.

Magyarországon már Szent István törvénykönyve foglalkozik a boszorkányokkal, éspedig a következőképpen rendelkezik róluk:

„Ha valami boszorkány találtatik, vigyék a bírák törvénye szerint az egyház eleibe, és bízzák a papra, hogy böjtöltesse és oktassa a hitben, böjtölés után pedig menjen haza. Ha másodízben találtatik azon vétékben, alázza meg magát ismét böjtöléssel, azután a templom kulcsával keresztforma bélyeg süttetvén mellére, homlokára és válla közé, menjen haza. Ha pedig harmadízben esnek vissza, adják a bírák kezébe...

Hogy Isten teremtménye minden gonosznak ártalmától mentes maradjon, és senkitől kárvalást ne szenvedjen, hacsak nem Istentől, aki előmenetelét is adja, tanácsi végzésből vetettünk nagy rettentő tilalmat az ördögösöknek és bűbajosoknak: hogy senki bűbájjal vagy ördögös tudományal egy embert is eszéből kiforgatni vagy elveszteni ne merjen. De ha mégis ember vagy asszony ilyen dologra vetemednék, adják annak kezébe, akit megrontott, avagy rokonai kezébe, hogy tegyenek törvényt reá az ő akaratjok szerint. Ha pedig jövendőmondók találatnának, akik hamuban és más effélékben mesterkednek, igazítsa meg őket a püspök ostorral.” (MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899. 35.)

Szent László király 1077-es dekrétumában ezt írja: *„A lator asszonyok és boszorkányok úgy lakoljanak, amint a püspök jónak látja.”* (MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899. 61.)

Könyves Kálmán király 1100-ban kiadott törvénykönyve kimondja: *„a boszorkányokról pedig, akik nincsenek, ne essék szó!”* (MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899.113.) A közhiedelemmel ellentétben azonban Könyves Kálmán nem a teljes boszorkányhitet tagadta, hanem csupán az állattá átváltoztatni tudó, sírjából feltámadó vérszívó boszorkányról, a strigáról mondotta, hogy nincs.

A magyar dokumentumok sorában a Várad Regestrum következik, amelyben az 1208–1235 között lefolytatott pereket jegyezték fel (VAJDA 1880. 13.). Ezekben a perekben a felek víz- és tüzesvaspróbával keresték az igazságukat. Az istenítéleteket olyan perekben alkalmazták gyakrabban, amikor nem találtak tárgyi bizonyítékot a gyanúsított bűnösségére. Ha a bíróság nem tudta kideríteni az igazságot, akkor már csak Istenhez fordulhattak segítségért. Hazánkban nagyon elterjedt volt a tüzesvaspróba. A vádlottnak a templomban egy megszentelt, egy-két kilogramm súlyú izzó vasat kellett a tenyerében nyolc lépésre elvinnie. Azután bekötötték, lepecsételték a kötést, hogy semmivel ne lehessen gyógyítani a sebet. Ha négy-öt napon belül begyógyultak a sérülések, akkor ártatlannak nyilvánították a vádlottat.

A boszorkány bűnösségének vagy ártatlanságának bizonyítására gyakran alkalmazták a vízpróbát is. A néphit szerint ugyanis aki boszorkány, annak a testsúlya is könnyebb, mint egy közönséges halandóé. Ezért a gyanúsított kezét, lábát összekötötték, és vízbe dobták. Ha nem merült alá, akkor megállapították, hogy a vádlott nyilvánvalóan boszorkány.

Buda város jogkönyve 1421-ben rendelkezik a rontókról és a boszorkányokról. Ez elsősorban megszegyenyítő büntetést ró ki rájuk. Létrára ültették őket, és fejükre hegyes zsidósüveget tettek. Ilyen helyzetben kellett vasárnapi napon (amikor a legtöbb ember járt-kelt) a létrán maradniuk. Ezt követően meg kellett ígérniük, hogy megjavulnak. Ha nem fogadták meg, akkor a továbbiakban megégették őket.

A szervezett, tömeges boszorkánypererek a XVI. században kezdődtek. Kulcsár Zsuzsanna, nemzetközi hírű demonológus az Inkvizíció és boszorkánypörök című munkájában ezt írja: „Az ördög hívei – tanították a papok – varázslással kincsekre, és más előnyökre tehetnek szert, szerelmet kelthetnek vagy gyűlöletet szíthatnak, betegséget, nyomorúságot, sőt halált okozhatnak. Arra is képesek, hogy megkössék a férfit, azaz elvegyék a férfiúi erejét és meddővé tegyék az asszonyokat.” (KULCSÁR 1968. 129.)

A középkor embere általában elhitte ezeket a tanításokat a papok szájából, és úgy érezték, hogy démonok, varázslók tömege leselkedik rájuk, hogy megrontsa őket.

„Az a férfi vagy nő, aki értett valamelyest a füvekhez, emberek, állatok gyógyításához, könnyen varázsló hírébe keveredhetett. Tulajdonképpen annak is tartotta magát, mindenféle hókuszpókuszokkal, varázsmondásokkal kapcsolta egybe a gyógyfüvek stb. használatát.” (KULCSÁR 1968. 129.)

Kulcsár Zsuzsanna abban látja a boszorkánypererek indítékát, hogy a középkorban büntetendő cselekménynek tekintették a kárt, bajt okozó varázslást. Ezért az egyházi és világi hatóságok sok európai országban törvényt hoztak ellenük.

A magyarországi boszorkánypererekkel foglalkozó oklevéltárban, amelyet Komáromy Andor dolgozott fel, 461 per leírása olvasható (KOMÁROMY 1910.). Ezt egészíti ki Schramm Ferenc az 1529 és 1763 közötti időszakban további 465 per leírásával (SCHRAMM 1970/82.).

Egyes kutatások szerint 1565 és 1768 között Magyarországon 554 boszorkányperet folytattak le. 194 esetben szabtak ki halált, míg a többi esetben száműzetés, bélyegzés, botozás volt az ítélet (SCHRAMM 1970/82.). Az említett időszakra két nevezetes pere volt. Az egyiket Báthory Erzsébet ellen koholták, a másikat pedig Bethlen Gábor kezdeményezte a Báthory rokonság három nőtagja ellen. Utóbbit Móricz Zsigmond feldolgozta az Erdély című monumentális regényfolyamában.

A regény három „bűbajos” nőalakja

Móricz már az első világháborút megelőző időszakban dédelgette azt a tervét, hogy történelmi regényt ír Bethlen Gáborról és a korabeli erdélyi viszonyokról. 1913. február 7-én ezt írja Hegyaljai Kiss Gézának³: „Én az elmúlt időknek nagy hanghallgatója vagyok, és Bethlen Gáborban látom a letűnt századok egyik legnagyobb magyarját, legnagyobb nagyságát. Látni akarom az emberben a kort, és megszólaltatni annak a kornak a hangját, amelyben elmélyedek... Lesz az írónak történelmi regénye, kedves Kiss Géza, mert az író bensejében már van. Terjedelmét is látom már. Három kötetnél alább nem adom...” (MÓRICZ 1974. 1449.)

Igaza lett, nem adta alább. 1935-ben jelent meg a teljes trilógia, amely a következő címeiken látott napvilágot: az első rész a Tündérgert, a második A nagy fejedelem, a harmadik pedig A nap árnyéka. Nem volt hiábavaló a rengeteg kutatómunka, mert még a történészek nagy része is elismeréssel szólt a műről. Természetesen az írói fantázia, a képzelőerő csak emelte a regény színvonalát. Ha valaki erről a korról csak ezt a szépirodalmi művet olvassa el, akkor is nagyon gazdag képet kap a XVII. század elejének erdélyi viszonyairól.

³ Hegyaljai Kiss Géza (1893–1966) ref. lelkész, költő.

A XVII. század eleji Erdély történetének egyik legavatottabb szakértője Nagy László, aki több tanulmányában és könyvében foglalkozott a „rosszhírű Báthoryakkal” és Bethlen Gábor történelmi szerepével (NAGY 1969., NAGY 1985.). Ő a történész szemével kutatja, firtatja a már említett kor fejedelmeinek és főurainak életét, gondolkodásmódját. Az Erdélyi boszorkányperek című könyvében Móricz Zsigmond regényéből sokszor idéz, hiszen kénytelen bevallani, miszerint Móricz rendkívüli hitelességgel írta meg ezt a művét (NAGY 1988. oldal).

A szépíró sokat búvárkodott a könyvtárakban, levéltárakban, és igyekezett minél több adatot összeszedni monumentális munkájához.

Az 1614-es boszorkánypere iratanyagát először Szendrey János közölte a Történelmi Tár 1891-es évfolyamában a művelődéstörténeti adatok között (SZENDREY 1891. 317–334.). A kutatás történetéhez tartozik még egy nagyon érdekes írás a Századok 1894-es évfolyamában Komáromy András tollából (KOMÁROMY 1894.). Ezzel a témával foglalkozik Makkai László Ördögszekér című regénye, amelyet a korabeli kritika minősíthetetlennek tartott (MAKKAI 1941.). Később ezt dramatiszálta Páskándi Géza Átkozottak címmel (PÁSKÁNDI 1984.). Maga Móricz is írt még egy ezzel a témával foglalkozó drámát, a Boszorkányt (MÓRICZ 1981.).

Természetesen nem célom, hogy esztétikailag, történelmileg, hitelesség tekintetében rangsoroljam a „három villó tündér” alakjával foglalkozó műveket. Az viszont célom, hogy megnézzem, vajon Móricz a szóban forgó regényében miként juttatja el a két Katát és a „búbajos” Anát az ítélszék elé. Miért jutottak oda? A XVII. századi felelet egyszerű: mert boszorkányoztak, búbajoskodtak, vérfertőző paráználkodást folytattak, a perekben elhangzott tanúvallomások szerint szerelmi mágiát gyakoroltak.

Az író az 1614-es pert szinte szó szerint idézi fel. A regény „három villó tündére”: Dengeleghy Mihályné Török Kata, Imreffy Jánosné Iffju Kata és Bánffy Dienesné Báthory Anna. Hogyan jelennek meg ők a műben, miképpen jutnak el az ítélszékig? A következőkben egyenként mutatom be alakjukat, olyan sorrendben, ahogyan a színen feltűnnek.

Imreffy Jánosné Iffju Kata

Az ő személye különösen az első részben (Tündérkert) kap hangsúlyt, amikor Báthory Gábor fogadni készül feleségét, Palotsay Annát. Ám Iffju Kata közbelép, és elcsábítja a fejedelmet. Ő az 1614-es per másodrendű vádlottja. A szépséges kancellárné asszony már a regény első lapjain feltűnik: „*Pézsaszag áradt az asszonyból, s aranyba borítva lágyan fordult körül. Vontarany szoknyája, mint tündöklő kupola, fehér, dús selyem ingujja ezer ráncban a könyökéig, szemérmetlen bátorsággal ez időben, szabadon hagyta könyöktől a kart, kihajló kis skófummal himzett gallérja, aranysegett cipellője: olyan volt, oly csiklandó szépségű, hogy a szem felsikoltott örömeiben, látásán.*” (MÓRICZ 1974. 9.)

Már ez a szépség elegendő lett volna ahhoz, hogy Iffju Katát boszorkánynak tartsák. De biz’ a szép kancellárné nem elégedett meg ezzel, hanem különböző praktikákat vetett be a csábítás érdekében. Nem oly különös dolog ez a XVII. század elején, hiszen szinte előre megadott recept szerint folyt a szerelmi varázslás. Hiszen nem volt olyan elhagyott szerető, aki ne akarta volna vissza csábítani vagy éppen magához kötni kedvesét. Természetesen Iffju Kata is a már jól bevált módszerekhez folyamodott.

„*Amikor Imreffyné kirohant, úgy ahogy volt, egy szál vékony háziruhájában, a törökveres kendővel, a jobb kezében a fejedelem adta kis selyem kendőcskáját emelve magasra:*

- Gábor! – kiáltotta magafeledten – ne menj el Gábor! – sikoltott mindenki füle hallatára.
- Elmegyek! – kiáltotta vissza a fejedelem – soha többet nem látsz!

– Nem lehet, Gábor – sikoltott Imreffyné, s lehajolt a havas korlátról s eszeveszejtőn bámult a fejedelem szemébe –, nem lehet!... – és különös, elnyújtott boszorkányozó hangon vonította, hogy a gerincébe állt a hideg, aki hallotta: – Nem mehetsz be Kolozsvárra mámma!... – s a kis tarka selyemkendőn mindenek szeme láttára három gömöt kötött: – Vissza fogsz fordulni, Gábor! ha meglátod a kaput, vissza fogsz fordulni, s ebédre visszajössz!” (MÓRICZ 1974. 46.)

Az 1614-es per tanúvallomásaiban is szerepel ez a tétemény Iffju Kata ellen.

Paisgyártó István tanú: „Imreffyné asszonyrul meg azt tudom, hogy mikor Sólyomkőből Kolozsvárra ment volna, azt mondta neki Imreffyné a tornácon sokunk füle hallatára: Hiába Gábor, mert addig be nem mehetsz, míg én nem akarom, hanem vissza kell neked jönni ebédre ide... És a fejedelem keszkenőjét elragadá az asszony, s a fejedelem felült a lovára, s elindult Kolozsvár felé, de Kolozsvár kapuja mihint meglátszódott, visszatért, mert az asszony háromszor csomót kötött a keszkenőn, és azt feje fölött háromszor megcsavaryván, háromszor kiáltotta: Gábor, Gábor, Gábor; s úgy jött vissza, hogy csaknem nyaka szakadott a kaptatón, s ebédre ott volt.” (MÓRICZ 1974. 1387.)

Körtvélyesi Gyurkó így vallott Iffju Kata ellen: „Emlékszem rá bizonyoson, hogy hallottam, kitől, eszembe nem jut, mondja vala, hogy egyszer Vincen Móré Gáspár, Imreffyné asszonyom házában mikor senki sem volt benn, ilyen szózatot hallott a pad alól: Gábor, Gábor, Gábor... A pad alá tekintvén, hát egy fazekat lát, s a fedőt levevén róla, gyorsan kezdé mondani a fazék: Gábor, Gábor, Gábor... Közben a dajka bejön s ijedten kiált: Az istenért, mit csinálsz?... Kérdi Móré Gáspár: Mi dolog ez?... S a dajka a fedőt ráfedé a fazékra s mond: Rögtön úgy kell jönni a fejedelemnek, hogy nyaka szakad belé...” (MÓRICZ 1974. 1385–1386.)

Dengeleghy Mihályné Török Kata

Az 1614-es per fő vádlottja, Móricz másik villó tündére: Dengeleghy Mihályné Török Kata. Móricz Zsigmond írói fantáziája szerint „madárnyi csöpp asszony” volt, szőke, csinos kis arcú, puha török selyem ruhában.

Török Kata is boszorkányos praktikát választ és alkalmaz a fejedelem szerelmének elnyerése érdekében. Ennek egyik legszebb példája a regény következő jelenete: „Az asszony nem beszélt, befejezte körme nyesegetését, s mikor a fejedelem az ablakhoz állt és kinézett, óvatosan a morzsa körmödarabokat a tenyerébe szedte, hogy egy pirinyó szilánk is el ne vesszen belőle, azzal fogott egy pogácsát a tából az asztalon, megvakarta s a körmöket mind belegyúrta a belsejébe, közben az ajka sebesen mozgott, szavakat pergett hang nélkül és szaporán, szaporán. Észre se vette, hogy a házi-asszony holtsápadtan nézte a munkáját, s kitalálta, hogy most boszorkányoz, varázslóigéket mond: ..ahogy én nem élek köröm nélkül, ő se éljen nálam nélkül... ne legyen nekie nyugta, nyugodalma, mint a víznek a patakban, mint a szélnek az erdőbe, mint a fának a tűzbe, ne legyen nekie nyugta, nyugodalma, evéskor evése, alváskor alvása, menéskor menése, ahogyan fáj az éhség, úgy fájjak én neki, ahogyan fut az éhes ételér; úgy fusson én utánam, ahogyan az éhes ételét körömmel is ássa, úgy ásson engem éhesen, ételnek ásson...” (MÓRICZ 1974. 190.)

Bánffy Dienesné Báthory Anna

A legtöbb bűbajoskodás, vérfertőző szerelem vádja a valóságban is, a regényben is Báthory Anna alakjához tapad. Néhány adatot az 1894-es Századok hasábjain A bűbajos Báthory Anna címmel már Komáromy András közölt, aki azt írta, hogy: „Egy szó mint száz, Bánffynéra is ráfógták, hogy bűbajos, ki a jámbor; tisztos férfiakat megrontja és hatalmába keríti.” (KOMÁROMY 1894. 298.)

Móricz regényben Bethlen Gábor emlékeiben így ködlik fel a gyermeklány alakja: „*Mikor legelőször látta az ecsedi várban, mint egy hatvány, vércsöppel az ajkán villant fel előtte... Oly légi-es, oly vékony sugár volt, oly fehérarcú, s rozsdabarna haja, valami kiválasztott szűzi volt... A hangja úgy hatott rá, mint valami túlvilági muzsika, különös hangja, a csudálatos csilingelő kacagása... Az egész teste s minden vére zsibong még az emlékére is. És mily utálatosságokat hallott róla mindjárt legelső nap, hogy testvérbátyjának szeretője... Nem hitte el, de tudomásul vette s behunyta szemét...*” (MÓRICZ 1974. 784.)

Móricz Báthory Annáján tulajdonképpen akkor tűnnek fel a bűbajoskodás jegyei, amikor Bethlen meglátogatja őt Nagykereki várban: „*Báthory Anna igazán bűnös, rossz lélek. Még most sincs felöltözve, nem is lesz belüle semmi. Szégyelli az ember még elmondani is, hogy semmi rajta nincs, csak egy vékony, a legvékonyabb ümög, s erre rávetve egy török kaftán. Lábán is török, felkunkorodó orrú papucs, piros és selyemzsinóros, de az sincs a lábán, a lába egészen pucér, s úgy kúporog a dívány sarkában, még a papucs is letéve mellette. Igen, még az oláhné, az öreg ráolvasó asszony is úgy van valahogy, hogy ő már csak felavatott igazi boszorkány, de szinte nem is mer rápillantani a nagyságos asszonyra. Mert boszorkányok gyűlésében meztelen vannak a fajosok, de éjfélkor! a szent Gellért hegyén... még a legelvetemültebb boszorkányok közt sem akad, aki délelőtt, saját házában, ily rendetlenül, bőrét villogtatva, s fején is semmi, csak a maga haja, az is feltekerintve, a két bogláros csattal a búbján megtűzve...*” (MÓRICZ 1974. 1229.)

Ő maga azt mondja Bethlennek: „*Báthory Anna sohase lehet szegény. Kifoszthatod, kinulázhatod: mindig valaki lesz neked. Ha más nem, a tudomány segít... Boszorkány vagyok, azt mondom: hát leszek boszorkány. Ha még nem vagyok, leszek...*” (MÓRICZ 1974. 1310.)

Móricz úgy mutatja be számunkra a három asszonyt, hogy szinte együtt érzünk velük. A regény olvasása közben még inkább hisszük, mintha az író tudatosan keltené bennünk az irántuk való szimpátiát.

Mindezek után kérdések merülhetnek fel bennünk, hogy például mi a közös a három nőben? Boszorkányok voltak-e a klasszikus felfogás szerint?

Amint már említettem volt, ebben a korszakban a boszorkányok szinte kizárólag a szegényebb néprétegekből kerültek ki. A két Kata és a „bűbajos Anna” azonban nemhogy szegények vagy elesettek nem voltak, de egyenesen Erdély leggazdagabb családjaihoz tartoztak. Akkor miért is vádolták meg őket? Erre a kérdésre több feleletet találunk. A történészek szerint a per koncepció volt, és az ítélet után nem elhanyagolható annak a vagyonnak a nagysága, amely a fejedelmi kincstár-ra szállt. Más felfogás szerint az egyház és maguk a főpapok szorgalmazták a „boszorkányok” elítélését.

Móricz regényében egy újabb szál is feltűnt, mégpedig Károlyi Zsuzsanna személye, aki kemény erkölcsökkel védte a fejedelmi udvart. Bethlen Gábor hitveseként szigorú és kérlelhetetlen szabályok között élt maga is, a környezetétől pedig ugyanezt követelte meg. Mélyen megvetette a szóban forgó asszonyokat, és mindent megtett, hogy a pokol fenekére kerüljenek. Ebben segítségére voltak a papok. Az egyházfők és a fejedelemasszony szövetségre letek egymásban.

A korabeli dokumentumokból, forrásokból tudjuk, hogy a legtöbb ember ezidőtájt hitt a természetfeletti lények létezésében. Ebben a tekintetben nem volt különbség a társadalom elitje és az alávetett osztályok tagjai között. Ez világosan kiderül a Szendrey János által közzétett peranyagból. Még maga Bethlen Gábor is hitt a boszorkányok rontó hatalmában. Hitt abban, hogy aki ártani tud, az meg is tud gyógyítani. Mikor „*a fejedelemasszonymnak veszedelmes nyavaalyája támadt, tudós doktorok, borbélyok nem segíthettek rajta s az ország minden részéből összecsesdített javasasszonyok kijelentették, hogy boszorkánysággal megrontották, megbűvölték szegény fejét.*” (KOMÁROMY 1894. 310.)

A babona, a természetfeletiben való mélységes hit – az egyház tanításai ellenére – át meg átszötte a mindennapokat.

A regény utolsó részében Wesselényi Farkas mesél el boszorkányos történeteket:

„Már megint tele vagyunk bűbájosokkal és boszorkányokkal – mondta Wesselényi. – Én azt tartom, ki kell magvát is metszeni e sok boszorkányságnak, különben vége Erdélynek... – Szilágyi Gáspárné jobbágyasszonyom így mondta: Jött hozzám Mónár Jánosné, és kenyeret kért. Nem adtam. A gyermekem keze mingyárt megnyomorodott... Másnap vittem Borbély András uramhoz, de semmit sem tudott orvoslásához. Mikor a gyermeket betekargatva hoztam tőle, az utcán találkoztam Mónárnéval, s kérdi tőlem mit viszek. Nem mertem megmondani, hogy a gyermeknek új bajt ne szerezzen, mondtam fonálgombolyagot... Másnap, hogy nem könnyebbült hozzávittem. Fűvel beragatta, azt mondván: Lám tennap kérdeztem tőled, mit viszel, s azt felelted fonálgombolyagot, pedig én jól tudtam, hogy a gyermeket viszed, és tudtam hol voltál... Fűveket adott neki, s annak a levében kilencszer kell fürdetni, és míg a gyermek fürdött, egy madár berepült, és egészen megjárta a házat, és amikor ezt a boszorkánynak megmondták, azt felelte: Ha én ott lettem volna, nem járt volna ott a madár. – Aztán megint beteg lett a gyermek – folytatta Wesselényi Farkas –, fel nem állhatott, és az anyja azt mondta: Ez nem az én gyermekem, kit tartatnak velem, kicserélték az én gyermekemet... Elhívták a boszorkány lányát, s az felvette a gyermeket, és felemelte a magasba, és azt mondta: A kő üsse meg a lelkemet, ha ennek a gyermeknek valami baja van, vagy kicserélték. Vidd mácsihoz, kenegesse meg. És elvitték az anyjához, a főboszorkányhoz, és harmadnapra a gyermek felállott, és semmi baja se lett.” (MÓRICZ 1974. 1120.)

És még megannyi boszorkányos esemény zajlik a regényfolyam lapjain. Mindezek azt bizonyítják, hogy Móricz tökéletesen ismerte a népi hiedelemvilágot. A regény egyik legszebb és legmegejtőbb jelenete az, amikor Bethlen Gábor fejedelem elindul törvényt ülni a boszorkányok fölött:

„A világ legszebb tája nyílt meg előtte, amint a hegyen áthágott. A Maros völgye oly tágasan, ahogy nincs még egy sík egész Erdélyben. Itt előtte a vécsi vár, a hegyen mint valami királyi süveg, s hegyiben korona. Körös-körül gyönyörűséges mezők, s csak a szemnek távoli határon kékelnek a hegyek, mintha ezt a tündérvölgyet védelmeznék, Isten óvja minden csapástól.

S balra előtte a hegyoldalban a görgényi vár. Amilyen boldogság volt a paradicsomkertet látni, úgy elkomorult a komor vártól. Ma jelen kell tehát lennie a három boszorkány perén. Báthory Gábor szépasszonyok hosszú farsangjának három villó tündére ül ott a setét várban nehéz rabságon. Imreffyné, óh az a csodálatos Imreffyné, aki a fejedelmet megszöktette a nászáról... Sólyomkőre, s még ma sem felejtették el neki az emberek s a papok... És az édességes Török Kata, a teremtés legbájosabb kis madara... kinek kedves csiripelése az ő lelkét is mindig csak örömmre gerjesztette... És Báthory Anna, Báthory Anna.” (MÓRICZ 1974. 1381.)

A boszorkányperék megszűnése nem jelentette a falusi boszorkányhit megszűnését. Ma is létezik, van és lesz. Addig lesz, míg ember él a Földön, hiszen bűnbakokra mindig szükség van. Könyves Kálmán királyunk szavait visszafordítva: boszorkányok pedig vannak.

Irodalom

ARANY 1978.

Arany János összes költeményei I. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1978.

FRAZER 1995.

James G. Frazer: Az Aranyág. Osiris–Századvég Kiadó, Budapest 1995.

- GRIMM 1835.
Jakob Grimm: Deutsche Mythologie Dietrichsche Buchhandlung. Göttingen 1835.
- HENNINGSSEN 1988.
Gustav Henningsen: A boszorkányok ügyvédje. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1988.
- IPOLYI 2002.
Ipolyi Arnold: Magyar Mythológia. Horizont Kiadó, Budapest 2002.
- KOMÁROMY 1894.
Komáromy András: A bűbajos Báthory Anna. *Századok* XXVIII. 1894. 298–314. KOMÁROMY 1910.
Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Szerk. Komáromy Andor. Athenaeum, Budapest 1910.
- KULCSÁR 1968.
Kulcsár Zsuzsanna: Inkvizíció és boszorkánypörök. Gondolat Kiadó, Budapest 1968.
- MAGYAR TÖRVÉNYTÁR 1899.
Magyar Törvénytár 1000–1526. Franklin Társulat, Budapest 1899.
- MAKKAI 1941.
Makkai Sándor: Ördögsekér. Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár 1941.
- MÓRICZ 1974.
Móricz Zsigmond: Erdély. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1974.
- MÓRICZ 1981.
Móricz Zsigmond: Boszorkány. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1981.
- NAGY 1969.
Nagy László: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Akadémiai Kiadó, Budapest 1969.
- NAGY 1985.
Nagy László: A rossz hírű Báthoryak. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1985.
- NAGY 1988.
Nagy László: Erdélyi boszorkányperek. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1988.
- PÁSKÁNDI 1984.
Páskándi Géza: Átkozottak. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1984.
- SCHRAMM 1970/82.
Schramm Ferenc: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970–1982.
- SZENDREY 1891.
Szendrey János: Minek is tekinthető Török Katalin bűnpere? A bűbájosság történetéhez a XVII. században. *Történelmi tár* 1891. 317–334.
- VAJDA 1880.
Dr. Vajda Gyula: Magyar műveltség-történeti kútfő ismertetése és bírálata (1209–1235). Atheneum, Budapest 1880.

BENE Jánosné

Jósa András Múzeum
Nyíregyháza
H-4401 Pf. 57.
e-mail: benezso@freemail.hu

“Three villó fairies” of Zsigmond Móricz’s Transylvania trilogy

Zsigmond Móricz wrote the early 17th century history of Transylvania in the Transylvania trilogy. In his novel, the writer used authentic archival data naturally coloured with literary fantasy. One of the colours in the story is provided by the three “enchanted” witches. In my study I try to reveal how Kata Ifjú, Kata Török and Anna Báthory got to the court. Why they had to lose their properties and what contrivances they practised to entice princes. Móricz was well acquainted with folk beliefs and he picturesquely described them in his marvellous novel.

Jánosné BENE

Jósa András Museum
Nyíregyháza
H-4401 Pf. 57.
e-mail: benezso@freemail.hu

